

НАРАТЫЎНАЯ БУДОВА ДРАМАТЫЗАВАНАЙ АПОВЕСЦІ «АНТОН» М. ГАРЭЦКАГА

Часнок І. Ч.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

Адзін з самых вострых і шакуючых твораў М. Гарэцкага – абразы жыцця (паводле аўтарскага вызначэння) «Антон».

Культура аповеду ў гэтым творы ўжо прыцягвала ўвагу даследчыкаў. Напрыклад, М. Мушынскі адзначыў спалучэнне ў «Антоне» элементаў драмы і эпасу, вялікую колькасць эпіграфаў у творы і разгорнутасць рэмарак [4, с. 67]. Д. Бугаёў абгрунтаваў неабходнасць сцэн-эпізодаў, якія, на першы погляд, не звязаныя з асноўным канфліктам [1, с. 90]. Да структуры «абразоў жыцця» звярнулася Л. Корань [3, с. 40]. Мы ставім мэту больш падрабязна разгледзець наратыўную будову твора.

Драматызаваныя абразкі адрозніваюцца ад традыцыйнай драмы. Па словах Д. Бугаёва, пэўныя моманты выглядаюць завялікай раскошай для строгай драматургічнай пабудовы [1, с. 90]. Гэты твор у беларускім літаратуразнаўстве разглядалі і ў кантэксце новай драмы [5].

Галоўны герой у «Антоне» выступае не толькі як жорсткі кат сына Іванькі, жонкі, што трапіла праз яго ў жоўты дом, дачкі, што засталася сіратой, але і як ахвяра.

У драматычных і драматызаваных творах наратар выяўляецца найперш праз рэмаркі; таксама – праз адбор выяўленчых сродкаў (як і абстрактны аўтар). Гісторыя адчаю галоўнага героя, гісторыя яго веры і расчаравання знаходзіцца ў цэтры абразкоў. У драматызаваным творы яна выяўляецца ў першую чаргу праз дзеянне і дыялогі. Аднак надзвычай істотнымі з’яўляюцца і ўнутраныя роздумы Антона Жабона, наратарскія характарыстыкі. «Антон» М. Гарэцкага надзвычай цікавы сваім шматгалоссем, поліфанічнасцю.

Наратарскі адбор і аўтарскі пункт гледжання выяўляюцца таксама ў падборцы эпіграфаў да раздзелаў. Адметна падабраныя цытаты з Я. Купалы да трэцяй главы. Напрыклад: «Не мур павінен храмам звацца, / А цэлы свет, зямелька, зоры». Тут мы бачым яскравую пазіцыю, што пацвярджаецца і паказам у творы сцэны царкоўнай службы, дзе па-сапраўднаму шчыра моліцца толькі адзін Антон. Астатнія ж паказаныя занятымі сваімі думкамі. Выкарыстоўваецца характэрны для творчасці М. Гарэцкага прыём кантрасту, або апазіцыі.

Так, у абразях гучыць іронія, калі дзяк кажа пра святара: «Падзівіся, як наш ацц Васіль сяння задзірае вочы на неба... Мусіць, з матушкаю пасварыўся ўранні. А ты думаеш, ён та веруе?...» [2, с. 760].

Апавядальныя планы адметна чаргуюцца падчас сноў персанажаў. Адзначаецца візуальны, кінематаграфічны прыём, які пазней будзе выкарыстаны М. Гарэцкім і ў «Ціхай плыні». То Антон бачыць, як старцы збіраюцца зрабіць сына Іваньку сляпым, то ўяўляе, як бацька Аўтух б'е яго хлопчыка, а сам Антон забівае бацьку і адпраўляцца ў Сібір; то ўспамінае ўласнае вяселле. Пры гэтым, часам рэалістычны, як на яве, сон героя пераходзіць у развагі-трызненні-роздумы: «Што, каб так ішоў ды ішоў цэлы век, ці дайшоў бы ў такую мясціну, дзе бераг зямлі, а далей крута-крута, абрыў, зямля сыплецца, корні ў ёй, як тая гара Багумільская, а там бяздонная прорва, туман, цёмна-цёмна, цямнота спрадвечная, і ўсё... А што там у тумане? А пекла дзе? А чаму не чутна, як там стогнуць?» [2, с. 791]. У сне Антона быццам злучаюцца розныя пласты рэальнасці. Дадзены тэкставы фрагмент ўтвараецца з дапамогай мантажнай будовы.

Узаемадзеянне наратыўных інстанцый у тэксце мае пэўную логіку. Напрыклад, падчас сну наратар «глядзіць» разам з Антонам, але звычайна самастойна. Мы заўважаем скоранасць Антона і бунт аўтара (аўтарскі і наратарскі пункты гледжання амаль зліваюцца). Гэтыя два погляды ўтвараюць пэўнае светапогляднае сутыкненне; два галасы – кантрапункт.

Паказана паступовае расхішчванне псіхікі і душэўнага стану героя. Важныя наратарскія рэмаркі, якія характарызуюць Антона, тлумачаць-паказваюць яго ўнутраны стан: «аж увесь напнуўся напярод і ловіць словы папа, у вачах хваравіты агонь ад вялікага набожнага пачуцця» [2, с. 761]. Калі ж поп пужае людзей, што і бязвінныя нашчадкі будуць плаціць за іх грахі, то герой «ужо не чуе таго, што поп гаворыць далей, думкі яго пабеглі сваім шляхам» [2, с. 763]. Герой «ташнуе, што яны так гавораць» [2, с. 770], калі чуе размову свайго амаральнага жорсткага бацькі-п'яніцы Аўтуха з Панасам.

Тое, як Антон паступова губляе здаровы сэнс, паказана ў наратарскіх каментарых: «са святою ўхмылкаю, каторая даводзіць, што ён і не хоча крыўдзіць чалавека, тым часам даўжон сказаць праўду» [2, с. 770], «Плюскачае вачамі, як недалужны», «як дурны, кінуўся к бацьку» [2, с. 785], «у яго гнёт на сэрцы, і ён ідзе як не саўсім прытомны чалавек» [2, с. 785]. Зарыва на небе наводзіць персанажа на думку, што гэта гараць людзі. У жудасны дзень забойства герой спачатку не хацеў адпуская жонку, скардзіўся на нуду. Перад забойствам сына Антон, як адзначана ў дужках, «сціскае зубы» [2, с. 798]. Перад самазабойствам «рука трасецца, увесь ён калоціцца» [2, с. 798].

Адчуваецца ў творы і адгалосак Ф. Дастаеўскага. Чалавеку без Бога быццам можна ўсё. «Няма каго баяцца, дык што за грэх будзе, калі няма каго баяцца? Ён не баіцца, што яму за грэх!» [2, с. 783]. Антон усё часцей задае сабе пытанні: «Чаго мне жыць, нашто мне жыць?» [2, с. 786] Паступова ў яго душы развіваецца багаборства, якое спачатку выяўляецца ў імкненні дайсці да сутнасці з'яў: напрыклад, героя цікавіць, чаму ў каня няма душы, калі ён таксама цяжка працуе на гэтым свеце; чаму дзеці ў сёмым калене павінны расплочвацца за грахі бацькоў. Перад смерцю ў шпіталі Антон не пагаджаецца на споведзь. Мы бачым крах яго веры.

Адметна, што, калі гаворыцца пра старога Аўтуха, наратар бачыць не толькі знешняе і дасяжнае людскім вачам: «ідзе Жабон, як цар, з пасаду скінуты; каля яго, хоць ніхто і не бачыць, душа Іванькава калышыцца ў

паветры, і ад жалобы нікне, і безгалосна енчыць, і мітусіцца паміж тым і гэтым светам» [2, с. 811].

Пэўную ролю ў драматызаванай аповесці «Антон» адыгрывае наратыўны прыём – пашыраная эквівалентнасць. У рэмарках, калі бачым сірату Ходу разам з дзедам, наратар быццам сам звяртаецца да дзіцяці: «Хода! Дзіцятка беларускае, сялянскае! Кланяйся, кланяйся ўслед за дзедам, ксціся, маліся. Ніхто не ездзіць па дарозе, ніхто не падзівіць, не зразумеўшы, ніхто не перашкодзіць» [2, с. 821] (сінтаксічная, фанічная эквівалентнасць, лексічны паўтор).

Яшчэ больш выяўляецца эквівалентнасць, вельмі падобная да эквівалентнасці ў развітальных «Скарбах жыцця» М. Гарэцкага, у наступнай рэмарцы – лірычным адступленні: «Песні мае, песні душы маёй, песні без надзеі, без веры... Мінулася! Сцюдзёна мне было, жуда мяне жудзіла... там... у жыцці...» [2, с. 828]. У дадзеным выпадку мы бачым выразна выяўлены прыём сугестыўнага мастацкага маўлення.

Такім чынам, наратар, які, улічваючы драматычны характар твора, і так дастаткова выяўлены ў тэксце, зусім не падобны да абыякавага хранікёра. Ён хоць і не самапрэзентуецца, але выказвае сваю занепакоенасць Антонам, спачуванне да Іванькі, выказвае свае эмоцыі і ацэнкі (што добра відаць па рэмарках, па характарыстыках у дужках, па эпіграфах).

Адметна, што ў абразках пададзеныя дыялогі-сцэнкі з іншымі персанажамі. Дзякуючы гэтаму твор гучыць яшчэ больш поліфанічна. «Беларускі аўтар» імкнецца ўцяміць прычыны зла, бо толькі тады можна будзе ўбачыць ясныя перспектывы, паказаць новага чалавека. М. Гарэцкі разам з «беларускім аўтарам» быццам спрачаецца не толькі з «маскоўскім дэмакратам» і «польскім публіцыстам», але працягвае нашаніўскую дыскусію 1913 года (твор «Антон» напісаны ў 1914 г.).

Драматызаваную аповесць «Антон» можна разглядаць як своеасаблівую творчую лабараторыю пісьменніка па выпрацоўцы тых наратыўных прыёмаў, якія былі выкарыстаны ім у экспрэсіўнай прозе канца 1930-х гг.

Літаратура

1. Бугаёў, Дз. Максім Гарэцкі / Дз. Бугаёў. – 2-е выд., выпр., дап. – Мінск: Бел. навука, 2003. – 239 с.
2. Гарэцкі, М. Антон (Абразы жыцця) // Творы. Максім Гарэцкі; уклад. і камент. Т.С. Голуб; навук. рэд. У.В. Гніламёдаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2016. – С. 749-828.
3. Корань, Л. Максім Гарэцкі / Л. Корань // Цукровы пеўнік: літ.-крытыч. арт. – Мінск: Маст. літ. – 1996. – С. 22-65.
4. Мушынскі, М. Падзвіжнік з малой Багацькаўкі: жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага // Мушынскі М.; навук. Рэд. А. М. Макарэвіч; Нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. Імя Якуба Коласа і Янкі Купалы. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск: Беларуская навука, 2013. – 543 с.
5. Рэцэпцыя «новай драмы» ў беларускай драматургіі першай чвэрці XX стагоддзя : аўтарэферат дыс. ... канд. філалагічных навук : 10.01.01 / М. М. Казлоўская ; навук. кір. Л. Д. Сінькова ; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт . – Мінск, 2008. – 23 с.